

az „európai” kultúráról mint szintetikus kultúráról, s azonosítja önmagát, mint „Európa” ivadékát.

Jól esik megint Hegelről olvasni. Egy olyan kötetben, amelyet egy szakember írt, mégpedig mindenki számára érthető magyar nyelven. Akit pedig nemcsak a mese, de elsősorban a szakirodalom érdekel, azt is megtalálhatja ebben a könyvben. Rózsa ismeri az általa elemzett kérdések körüli tudományos vitákat, részt vesz bennük, s azokat is ismerteti, melyekben nem közvetlenül vesz részt. Elsősorban német és amerikai szerzők műveiről van szó. A latin népek írásai kevésbé szerepelnek, gondolom azért, mert az utóbbi időben náluk lanyhult a Hegel iránti érdeklődés. Ez bizonyára nem sokáig lesz így. Mert, ahogy Foucault fogalmazott a Collège de France filozófiai tanszékének elfoglalásakor mondott beszédében, senki közülünk nem tudja Hegelt megkerülni. Nem is kell. (*DE Kossuth Egyetemi*)

HELLER ÁGNES

Széljegyzetek a Debreceni Irodalmi Lexikonhoz

Több évtizede annak, hogy felvetődött a kérdés: van-e szükség debreceni irodalmi lexikonra, s ha igen, milyen formában. Mint ahogy az sem evidens, hogy kell-e (teszem azt) katolikus lexikon, hiszen ha valaki katolikus voltán túl íróként, festőként, feltalálóként stb. nem jelentős, akkor „minek a papírt pazarolni?”, ha meg említésre érdemes, akkor meg úgyis megtalálható az irodalmi, művészeti, műszaki stb. lexikonokban. Mondhatni erre: ha ilyesfajta lexikont egyvégtében elolvasnánk (ami – valljuk meg – elég ritka dolog), akkor valóban kialakulhat bennünk egy összefüggő kép arról: mit adott Debrecen a magyar irodalomnak? mit adott a katolicizmus a magyarságnak? Ezt azonban már nem tartalmazzák ezek a lexikonok, ezt már az olvasónak kell kitalálnia, az olvasó kell, hogy rábukkanjon valós, vagy ideerőltetett összefüggésekre. Vegyünk egy példát: a Bényei József által írt *Debreceni Irodalmi Lexikonban* (a *Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft.* jelentette meg 2009-ben) szerepel Újhelyi Szilárd és Vásárhelyi Miklós, akik 1956 decemberében Nagy Imrével kerültek Sznagovba, de szerepel Kállai Gyula is, aki 57–58-ban a másik oldalon, Kádár János mellett állt, de mégiscsak markáns antisztálinista pozícióban, hisz Rákosi alatt börtönben ült, akárcsak Kádár. Vajon lehet-e arra gondolni, hogy az elvi lehetősége megvolt egy, a vidéki Magyarországhoz kötődő, antirákosi, bizonyos szálakkal akár a református egyházhoz kötődő kötődő kommunista vezetői kör kialakulásának (vegyük számításba még a papfiú Losonczy Gézát, aztán Nagy Imre református pap vejét), s lehetett-e ennek valami köze Debrecen szellemiségéhez?

A *Debreceni Irodalmi Lexikon* tehát nemcsak arra jó, hogy ki lehet belőle keresni adatokat, olykor nem is lényegeseket (hol lakott Debrecenben Vörösmarty?), hanem arra is, hogy eltöprengjünk a kultúra időbeli és térbeli koordinátáin. Időben (nyilvánvalóan) a reformáció óta van kiemelt jelentősége Debrecennek, a térbeli behatárolás már bizonytalanabb. Bényei József talán az indokoltnál tágabban vont a debreceniség körét, amikor a születést, illetve egy-két iskolai tanévet már elégségesnek ítelt ahhoz, hogy valaki bekerüljön a lexikonba. Külön kérdés azután, hogy még ahol valóságos, kimutatható kapcsolódásról is van szó, ott sem mindegy, hogy melyik „debreceniség”-et tekintjük értékesnek, netán értékesebbnek. Bényei József megbízható kalauznak bizonyul ebben az esetben is: látja a Tóth Árpád, esetleg Kardos Lászlóban folytatódó debreceniség értékét éppúgy, mint a Németh László–Karácsony Sándor-féle gondolatkör roppant, bár időleges súlyát. Pedig nincs könnyű dolga. Ma például még nyilvánvalóan kinyomozhatatlan: az 1960–70-es évek két jelentős prózaírója, Sánta Ferenc és Konrád György számára jelentett-e valamit (s ha igen, mit?) az 1940-es évek második felében az az 1–2 iskolaév a debreceni Kollégiumban.

Bényei József munkájának figyelemfelkeltő és újabb kutatásokat generáló fontosságát annál inkább méltányolni kell, mert az elmúlt fél század Debrecen-kutatásának szembeötlőek bizonyos egyoldalúságai. A XVI–XVII. századi (zömmel a reformációhoz kötődő) stúdiumok Révész Imre óta folyamatosan elevenek, s a Csokonai Kritikai Kiadás mellett is igen nagyértékű tudományos teljesítmények vehetők számba a felvilágosodás korára vonatkozóan. Igaz, Csokonai után tagadhatatlan hanyatlás következik be, de mintha a XX. század utolsó harmadában felnövekvő irodalomtörténészek, kritikusok érdeklődése is megcsappant volna a lokális témák iránt. Akár önkritikusan is mondhatjuk: nemzedékünk tagjai közül kevesen mutattak kedvet helyi értékek feltárásához. Az igazi nagy érték is kevés volt, s ami volt, abban is volt bizonyos kontúrtalanság, például Németh László Hódmezővásárhelyben, de még Kecskeméten is a magyar vidéknek azt a tehetségtermő felelősségérzetét hangsúlyozta, amit Debrecenben. Már Barta Jánosban és Bán Imrében sem lángolt nagyobb mértékben a lokálpatrióta szenvedély, talán mert viszonylag távoli helyekről származtak ide, s ez utódaikra is áll. Persze az is lehet, hogy nem debreceni, hanem általános korjelenségről van szó. (Mintha Szegeden sem nagyon támadna sok utóda Bálint Sándornak, Péter Lászlónak, Ilia Mihálynak.)

Bár az utóbbi fél század debreceni irodalma sem nélkülözte a jelentékeny szellemi erőket, inkább csak az egyetem irodalmi tanszékeinek volt olyan híre a 60-as, 70-es években (Bán Imre, Julow Viktor, Barta János, Kovács Kálmán, Szabolcsi Miklós, Fülöp László, ideszámítva a sokáig ide kötődő Kiss Ferencet, Bata Imrét is), hogy a főváros mellett, sőt helyett pótolhatatlan funkciót töltenek be. (Volt ennek bizonyos folytatása is, de ennek megítéléséhez – alighanem – szükségeltetne nagyobb időbeli távlat.) Nemcsak bizonytalan és tudománytalan, de talán ízléstelen is lenne az utóbbi két-három évtizedre vonatkozóan a véglegesség igényével beszélni értékekről. Tény azonban, hogy a közelmúltban a prózista Tar Sándor és a költő Borbély Szilárd volt az, akit az országos élmezőnybe soroltak, amely akár „időleges” rangot sem sikerült elérnie Kiss Tamásnak sem soha. Ez itt és most pusztán azért kerülhet szóba, mert Csokonai óta visszatérő panasz, sőt magyarázat

az igazán nagyszabású géniuszok hiánya, mint a „bágyadt” szellemi élet okozója. A kérdés – persze – meg is fordítható (pontosabban a kérdés éle): miért nem kapott több méltánylást, megértést, támogatást, kritikai tárgyalást a 70-es, 80-as években induló szépirodalmi a debreceni „műhelyben”? Kiss Ferenc még javított a böszörményi Kertész László verseit, Bata Imre még megbeszélte az egyetemista Kurucz Gyulával pályakezdő novelláit, később ez valahogy „kiment a divatból”. Lehetséges, hogy nemcsak a „jóra való restség” játszott itt szerepet, hanem bizonyos szemérmesség is. A 70-es években Fülöp László és Görömbei András, Tamás Attila és Márkus Béla, Aczél Géza és Imre László nap mint nap több órát töltött együtt nagyon is baráti légkörben, egymás írásairól azonban nem nagyon volt szokás beszélgetni. Feltűnik talán attól, hogy nagyon is eltérő ízlés és eszmény mozgat mindenkit, s hogy törekvéseink őszinte ütköztetése több kárral, mint haszonnal járhat. Nem volt ritka, de túlságosan gyakori sem, hogy egymás könyveiről írtunk volna. Talán a provinciális körbedicsérés vádjától feltűnik... Talán az emberi, baráti szolidaritás mellett is mindenki nagyon is erős egyéniség volt ahhoz, hogy egymás kultuszának szervezői legyünk. Aztán: többen is hordoztak magukban sérelmeket, amelyek kibeszéletlenül maradványai lettek látványosabb összefogásnak. (Más, például dunántúli tájhozák esetében ez megvalósult, de nem problémák nélkül.)

Ilyen és ehhez hasonló dilemmák is szerepet játszhattak abban, hogy Bényei József (nagyon helyénvaló módon) tartózkodik a minősítéstől, legalábbis ennek vulgárisabb változataitól. Hogy nem akar aranyéremmel, ezüstéremmel stb. díjazni, az igen dicséretes, a jellemzés azonban olykor lehetne nagyobb mértékben eligazító. Egri Péter esetében például nyugodtan belekerülhetett volna a címszóba, hogy Lukács György tanítványa volt, ami 1957 után nehezítette a helyzetét, de sajátos pozícióba juttatta Debrecenben is, ahol az egyébként hol idealistaként, hol antimarxistaként elmarasztalt Barta János Lukács kevésszámú, mert megszólalni merő vitaellenfele közé tartozott. (Etikai és tudományos kiválóságánál fogva egyébként Egri Péter lett volna alkalmas bizonyos kiegyenlítésre, közvetítésre, hamarosan azonban inkább személyes, mint politikai okokból távoznia kellett Debrecenből.) Hasonlóképpen hiányzik a tudományos funkció és jelentőség meghatározása Kulcsár Szabó Ernő esetében. Rőla elegendő információ lett volna azt közölni, hogy a Jauss-féle recepció-esztétika magyarországi megismertetése és művelése számít immár kétségbevonhatatlan történeti érdemének.

Nem beszélve azután olyan kényes kérdésekről, mint Wass Albert vagy Szabó Magda értékelése. Ez utóbbi különösen bonyolult ügy: jó darabig a legnagyobb jóindulattal sem volt nemzedéke prózaíró nagyságai közé sorolható, s leányregényes sztereotípiák, hatásvadász beállítások megmaradnak nála a későbbiekben is. Kétségbevonhatatlan ugyanakkor hihetetlen érzéke azírás, hogy mit is fogadna szívesen az olvasó. Felesleges és lehetetlen is lenne most az ő írói rangját végleges minősítéssel illetni, annyi viszont tagadhatatlan, hogy ezer szál fűzi Debrecenhez, s még az unásig ismételt képletekbe (pl. a lumpoló dzsentrí és a kemény, takarékos, szigorú erkölcsű polgár ellentéte) is tud életet lehelni. Hogy igazi nagyság volt, vagy egy színvonalas bestseller író, a jövő dönti el. Egy bizonyos: nem illik a debreceni kismester (Baja Mihály), de az elkallódó zseni (Gulyás Pál, Pákozdy Ferenc) kategóriájába sem. (Ez utóbbi megsokszorozott alakmása Németh László *Égető*

Eszterében jelképezik majd – elefánttemető gyanánt – a magyar vidék értékpusztulását.)

A *Debreceni Irodalmi Lexikon*ban elég sok géphiba, elütes, tévedés van, ezeket újabb kiadás esetén nem lesz nehéz kijavítani. Szóba hozhatók viszont olyan „ki-mondatlanságok”, amelyek a koncepcióval függenek össze, és sürgősen módosítandók volnának. Bényei József kitűnő érzékkel idézi például Jókai mondását: „Pest központja az országnak, de Debrecen központja a magyar népnek.” Viszont elmarad a magyarázat, ami elkelne a ma, de főleg a holnap olvasói számára, hogy ti. a nemzetiségi vidékektől távoleső, magyarul és református Debrecen Jókai és a XIX. századi magyar eszmélkedők számára a magyar megmaradás reményének jelképe, mivel a Dunántúl fele németül beszélt, Pest még a kiegyezéskor is nagy többségében németajkú, nem is beszélve a délvidék, a felvidék és Erdély idegenajkú millióiáról. Ebben a helyzetben tényleg lehetett (volt is!) a magyar kultúra és nyelv központja Debrecen. Ezt azonban nem könnyű sem vállalni, sem bizonyítani a Kazinczy óta Debrecen elmarasztaló vélemények miatt.

S végül még egy hiányérzet. Szenci Molnár Alberttől Adyig sokmindenkiről írtak és fognak még írni rengeteget. Az ő esetükben (és a legtöbb esetben) Bényei József munkája kivonatolás, összefoglalás volt. Van viszont egy olyan terület, amelyről Bényei József többet tud, mint bárki húsz vagy kétszáz esztendő múlva. Ez pedig a XX. század második felének irodalma. Baranyi Imre sorsáról, jelentőségéről sosem fogják megtudni az igazat, ha a ma még élők hallgatnak. Olyan jelentős eredményeket felmutató ifjú irodalomtörténész volt, akire erejét meghaladó irodalompolitikai feladatokat bízta, ami öngyilkosságba kergette, ez azonban az egyébként is nevezetes 1968-as év sokjelentésű eseményévé vált. (Az 1960-as évek elejétől elég nagy léptekkel meginduló enyhülés és liberalizáció, majd az ezt visszafogó szigorítások következtelensége másokat is maga alá temetett.)

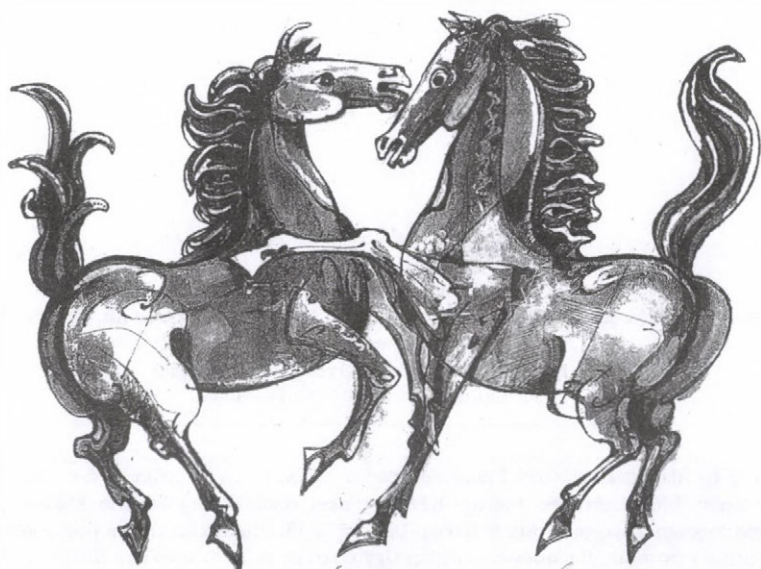
Bényei József sokmindent megtesz azért, hogy hitelesen adja vissza az 50-es évek végének, a 60-as évek elejének tényeit. Kétségtelen, hogy sokat enyhül ekkor a sztálinista barbárság, a börtönviselt írók, irodalmárok olykor egészen jó munkahelyekre kerülnek. (Molnár Zoltán az *Élet és Irodalom* szerkesztőségébe, Kiss Ferenc az akadémiai kutatóintézetbe.) Sok emberileg hiteles képet kapunk, például Bihari Sándorról, akit 56 után elítéltek, s aki „a fordulat éve után kibontakozó debreceni irodalmi élet egyik meghatározó – bár kissé balos – személyisége volt.” Az *Alföld* történetét érintő megjegyzések, ráutalások azt az igényt erősítik fel, hogy meg kellene végre írni a főszerkesztő cserék, válságok, bojkottok és ellenbojkottok történetét.

Az adatok fontosak, megőrzendő, de nem mindig beszédese. Fülöp László (nemzedékének talán országos méreteiben is legtehetségesebb kritikusa, aki Juhász Ferencről, Nagy Lászlóról, a 60–70-es évek lírájáról olyan tanulmányorozatot írt, amely ma is érvényes) nem jellemezhető pusztán kötetcímekkel. Lehet, hogy nehéz, de talán mégsem lehetetlen néhány mondatba foglalni annak a szellemi és etikai drámának a lényegét, mely ezt a nemzedéket (talán az első igazmondó nemzedéket, mely – életkoránál fogva is – a kemény diktatúrát már nem ismerte) ha nem is felőrölte, de megrendítette. (Fülöp László esetében ez az irodalomtörténeti témák felé történő elmozdulást, majd – mindannyiunk óriási veszteségére – az el-

hallgatást jelentette.) A kivételesen értékes életmű mögött olyan intellektuális és morális erőfeszítés állt, ami nem engedte meg, hogy egy vállrándítással egyik napról a másikra forradalmat mondjon 56-ra „tragikus események” helyett. Talán Béládi Miklós járt volna így. Többet tett Ottlik, vagy Mészöly felfedezéséért, mint utóbbi rajongói, monográfusai együttvéve, de ha megéri a rendszerváltást, aligha áll be a Kádár-rendszer kultúrpolitikájának gyors fordulatot vevő „leleplezői” közé.

Minden első kísérlet nehéz, de mindegyik (így Bényei József *Debreceni Irodalmi Lexikona* is) múlhatatlan érdemű. Kimér, behatárol, megnevez és munkára serkent. Aki ebből a könyvből értesül arról, hogy a XX. század második felének két nagyon népszerű magyar írója, Fekete István és Wass Albert is a debreceni-pallagi mezőgazdasági akadémián tanult, kutató munkába is kezdhet, de koncipiálhat is, ha akar. Közelebb-közelebb az igazsághoz – mondták eleink. Ismerjük meg mindazt, amiből magunkat is megismerhetjük – íme egy másik régi mondás. A *Debreceni Irodalmi Lexikon* is önismerethez és feladatvállaláshoz segít hozzá. (Tóth Könyvkereskedés)

IMRE LÁSZLÓ

Maggio a Cenerio

Calderon